

nacionalnih in socialnih katastrofah, katerih posledice trajajo dolga desetletja ali celo stoletja. Zato slovenščina ni propadala niti takrat, ko so začeli nekateri pisati »lunin jezik«, kakor je krstil Bleiweis tisto mešanico, ki je bila tuja tako tedanjemu kmetu kakor izobražencu, niti ne propada danes, ko se slovenščini njene funkcije ne samo da ne odtegujejo, marveč se razraščajo tako na široko, kakor daleč seže človeška misel. Torej v današnji slovenščini ne gre za propadanje jezika, temveč za nekaj drugega. Po eni strani smo se znašli res nepripravljeni in omahujoči pred množino nalog, ki se postavljajo slovenskemu knjižnemu jeziku, če naj naš narod hodi vštric z drugimi kulturnimi narodi, po drugi strani pa se je dal del naše javnosti zbegati, ker ne more slediti zahtevam naglega družbenega razvoja, pri čemer pozablja zlasti tudi to, da dinamika časa vpliva na naše mišljenje, s čimer se spreminja tudi način izražanja. Naš jezik je danes nedvomno v težavah, toda to so težave rasti, ki jih bomo premagali toliko prej in uspešneje, čim bolje bomo razumeli njegove naloge in ga v skladu z njimi gojili. Te težave pa po nepotrebnem povečujejo nasilni popraviljalci slovenščine, ki zaradi svojih idealističnih konceptov ne vidijo prave vloge knjižnega jezika in s svojimi, včasih povsem sentimentalnimi odločitvami zavirajo njegov razvoj.

Marja Boršnik

POL STOLETJA NARAZEN

»V KARLOVCU« IN »BOJ NA POŽIRAVNIKU«

Naša najpomembnejša realistična pripovednika Ivan Tavčar in Lovro Kuhar — Prežihov Voranc sta s svojim življenjem izpolnila leto dni manj kot celo stoletje (Tavčar se je rodil leta 1851, Prežih pa je umrl leta 1950). V tem času se je izvršil prelom, o katerem bo zgodovina prihodnjih stoletij pisala, da je bil enak ali pa celo večji od prelomov med starim in srednjim, ali pa med srednjim in novim vekom. Ta prelom je tako omajal ali pa celo porušil vero v stare, stoletja veljavne vrednote, da so prva desetletja nove, moderne dobe zanikala skoraj celotno ustvarjalno tradicijo. Tavčar je bil zastopnik starega reda in eden naših največjih predstavnikov klasičnega humanizma. Prežih je bil zastopnik novega reda in eden največjih naših predstavnikov modernega humanizma. Oba sta bila realista. Skupnosti in razlike med obema bom skušala nakazati ob analizi in primerjavi dveh novel, ki sta značilni za dve polstoletji našega literarnega razvoja. Prvo polstoletje, to je drugo polovico prejšnjega stoletja, predstavlja Tavčarjeva novela »V Karlovcu«, napisana leta 1879, izšla v Letopisu Matice slovenske za 1880 leta 1881. Drugo polstoletje, to je prvo polovico našega stoletja, predstavlja Prežihova novela »Boj na požiravniku«, napisana leta 1934, izšla v Sodobnosti 1935. Med nastankom obeh novel je razlike v času nekaj nad pol stoletja, to je petinpetdeset let. Zanimivo bo preveriti, kako se v obeh novelah zrcali različnost dob in ustvarjalcev.

Tavčar je svojo novelo doživljal in oblikoval v času, ko je delal kot odvetniški pripravnik pri Janezu Mencingerju v Kranju. Takrat je vsekakor že mislil na preselitev v Ljubljano in na kariero samostojnega odvetnika, ki mu bo s tem omogočena v našem centru. Bil je razgiban osemindvajsetleten fant,

ki se je že uveljavil kot meščansko-demokratski publicist in govornik in je prodrl v javnost tudi že s svojo romantično novelistiko. Zadnja leta se je umirjal v klasičnega realista, za kar je bila potrebna globoka notranja ureditev, ki jo je deloma pospeševal tudi Mencingerjev humanistični poseg. Protislovje med liberalno usmerjenostjo in dejanskim odporom proti buržoazni družbeni stvarnosti mu je omiljeval tedanji politični položaj: aktiviziral ga je v boj proti Auersperg-Lasserjevi germanizaciji in mu zamegljeval gospodarske vzroke za diferenciacijo, ki je dejansko že v tem času rezala vse globljo brazdo tudi med našo mlado buržoazijo in naš začetni proletarijat. V letu izida klasične novele V Karlovcu je Tavčar — zasmehovalec buržoaznih napak in slabosti — z vso silo napadel prve zarodke naše socialnodemokratske organizacije v bojznosti, da bodo poskušali »nekateri eksaltirani krojači in mizarji tudi v prihodnje, da bi ideje, katere so rodile komuno v Parizu, ter prouzročile do zdaj toliko krvavih preteпов mej delavci in policijo, zasejali tudi mej nas Slovence«. V socialističnih borbah za pravičnejšo ureditev sveta je videl samo anarhične postopake, ki prezirajo najvišji ideal našega tedanjega meščanstva: boj za nacionalno osamosvojitvev. Imenuje jih kričače, »rudeče apostole«, »slabodišeč balast« dosedanje narodne stranke, in ker se mu zde njihove ideje »jednake strupu, ki se pije mej sladčico«, nič čudnega, če svoj napad takole zaključuje: »Možje se nam ne zdijo nevarni, nevarne so pa ideje, o katerih se jim nekaj sanja. Zatorej brez vsakega strahu javno izrečemo: da ima narodna stranka sveto dolžnost, paziti na prste tej novej stranki; da imamo mi vso dolžnost, te pričetke socialnodemokratskih pričetkov mej Slovenci streti, kakor se s pëto stare strupena golazen sredi pota.« (-r.-, V Ljubljani, 17. decembra, SN 18. decembra 1881.)

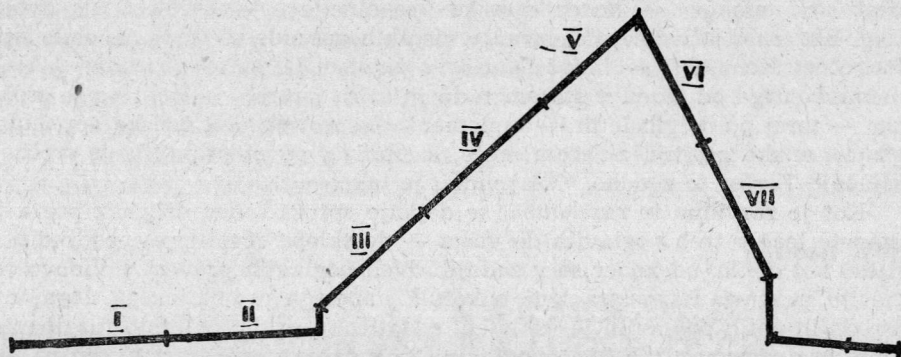
Prežih je svojo novelo doživljal in oblikoval v času, ko se je moral kot ilegalen borec za socialistično družbeno ureditev potikati po svetu, ker mu je v domovini grozila Glavnjača in morda še kaj hujšega. Kot dvainštiridesetleten mož se je po težkih življenjskih preizkušnjah, viseč med ječami in preganjanjem, zavedal, da v bližnji prihodnosti nima življenjskih perspektiv ne sam ne njegova tričlanska družina, ki jo je moral pustiti doma na Koroškem v velikem pomanjkanju. V tujini, tedaj na Dunaju, se je spet žilavo zagrizel v politični boj, da pomaga iz rastočih fašističnih krempljev rešiti, kar se še rešiti dá. Petdeset let po prvih zarodkih socialistične organizacije pri nas je pričela ta rasti v ilegalno komunistično silo, branečo pravice zatiranih narodov, ki jih je fašizem skušal streti z brezdušnostjo, »kakor se s pëto stare strupena golazen sredi pota«. Prežih je slutil, da se bo trla pod to pëto tudi slovenska zemlja, zato se je je v tujini oklenil z vso strastjo preganjanca. Strahotni čas ga je strojil v modernega realista, ki je na lastni koži preizkusil rastočo brutalnost sodobnega boja. Tako je zrastel iz nekdanjega opisovalca drobnih vsakdanjih usod v monumentalnega oblikovalca sodobnih grozot.

Razčlemba novel bo skušala dokazati, da zreducira Tavčar v klavirni dobi veliko dogajanje v droben pojav, nasprotno pa potencira Prežih v usodni dobi drobno dogajanje v pojav obsežnih dimenzij.

Obe noveli sta razdeljeni v sedem poglavij. Obe podajata tragedijo naše kmečke družine. Tavčarjeva se odigrava na Gorenjskem, Prežihova na Koroškem. Obe odražata lokalni kolorit zemlje, na katero sta bila ustvarjalca tako močno priklenjena.

Tavčarjeva je zasidrana v resničnem kraju Karlovcu, samotnem hribovskem posestvu ob potoku Karlovščici, v Loškem pogorju. Predstavo opisane

pokrajine je Tavčar v noveli prepletel s predstavo rojstne vasi, in to tako, da je deloma imena krajev in ljudi iz Poljan in njihove okolice presadil v to bližnje hribovje. To velja za vas Visoko, graščino Močavo in tej pripadajoči gradiček Smrečje, ki s kmečko-proletarskimi in aristokratskimi prebivalci v protiigri nastopajo z veliko mero fantazije, Karlovec s svojim starodavnim rodом pa je kot osrednje gibaló opisan dokaj po resnici.

Novela je komponirana kot majhna klasična tragedija. Prvo in del drugega poglavja bi lahko imenovali prolog, ker nas seznanjata s krajem in časom povsem statično. Prvo je oris samotnega Karlovca, kakor likaj zasvedranega v hribovje. Tavčar koj uvodoma naglaša, da poezije v tem zapuščenem kraju ni nikakršne. Na njem gara samorastel rod, ki nekako zaničuje svet »tam zgoraj«. Z večnim trpinstvom se ohranja v gmotni in duhovni neodvisnosti, podreja se lastni tradiciji in se enako kakor vsa priroda poraja in admira. Ženske prezira, le kadar gospodar ovdovi, se vpreže eden od sinov v jarem. — Drugo poglavje postavlja dogajanje v čas — v revolucionarno leto 1848, ko gospodari v Karlovcu vdovec Aleš s štirimi sinovi, od katerih nobeden nima volje, da bi se oženil. To težko skrb, ki se vleče v monotonem dialogu med očetom in nepristopnimi sinovi, pretrga pozni vandrovcec Janez Škaf z novico, da čuva visoški učitelj Komolček visoke kmete k poboju gospode in požigu gradov. Karlovčanom, ki žive z gospodo v neodvisni slogi, je novica spričó lastnih skrbi zgolj v nadlego, vznemiri jih šele nenaden prihod domače hčere Marjanice, služeče v graščini. — Tretje poglavje požene v dejanje problem, ki ga sprožita v drugem poglavju Škafova novica in Marjaničin prihod. Pijani učitelj Komolček je z razdraženimi Visočani napadel Smrečje, Marjanica je prihitela v Karlovec po pomoč ogroženi kontesi Ani, ki se preplašena skriva pred napadalcí. Stari Karlovčan jo je voljan zaščititi pod svojo streho. Njegov prvenec Vid prinese na svojih varnih rokah trepetajoče dekletce preko strmin domov in zaživi spričó sladkega bremena v čudoviti sreči. Konteso navduši karlovska nočna romantika, sklene se prilagoditi kraju in ljudem. — Četrto poglavje privede družinsko ženitbeno krizo v dejanski ekstrem. Očarljiva kontesa je kakor iskra kup suhega dračja vnela sinove v željo po ženski in v sklep po ženitvi, in končno celo priletnega gospodarja, ki prepadeno strmi nad nenadno odločitvijo sinov, zamami misel, da se sam oženi. — Peto poglavje privede družbeno revolto visoških gostilniških postopačev v dejanski ekstrem. Sklenejo si s silo prilastiti nežno konteso: »Tu pri nas naj služi, za deklo naj nam služi, da bode vsaj vedela, káko je to naše trpljenje!« — Šesto poglavje prevesi karlovsško ljubezensko prevzetost v tragiko. Polizobraženi prvorojenec Vid, ki ga sončna

pojava kontese pretrese v dno mračne duše, odkloni njeno ljubezen v zavesti, da cvetje, presajeno z vrta na skalnata tla, usahne. — Sedmo poglavje sproži dejanje v katastrofo. Visoška tolpa se privali v Karlovec z zahtevo po kontesi. Vid' jih v obrambi kontese z vso silo odpahne, da drug za drugim drastično popadajo na tla — razsrjeni Komolček ga ustrelji. — Sledi zaključek: samotni pokop ubitega brata, hkrati s tiho odhajajočimi Karlovčani pa hrupen prihod oboroženih vojakov — konec visoške »revolucije«. — Temu sledi dvojni epilog. Kazen za krivdo: ječa, hiranje visoških gospodarstev; po mnogih letih pomiloščeni Komolček — berač. Karlovec životari po smrti gospodarja Aleša in ženitvi enega od sinov v starem redu in miru naprej. — Konteso je srečal avtor — torej po dolgih letih — v plemenitaškem svetu kot žensko »prečudne krasote«, enako boginji, z žarom sreče na obrazu. »Svet pravi, da je srečna«, zaključuje Tavčar to zgodbo. »Vsaj videti je tako!«

Kot je razvidno iz razčlenbe, se dejanje sproži konec drugega poglavja in napeto teče v treh poglavjih do viška — do sklepa revolverjev, podrediti si konteso kot deklo, od koder se v zadnjih dveh poglavjih prevesi v Vidovo resignacijo in smrt. Raznostranični trikotnik napetega dramatičnega dogajanja v osrednjih petih poglavjih je vsklajen: s statičnim prvim in rahlo razgibanim drugim prologom v prvih dveh poglavjih ter z rahlo razgibanim prvim in statičnim drugim epilogom v zadnjem poglavju. Statika nakazuje, da se nič ni pričelo in nič ni končalo: ostaja, kakor je bilo in bo. Jekleni rod Karlovčanov je živel, živi in bo živel. Poetična kontesa, ki vzbuja občutje, kakor da ni drugega kot poezija sama, je živela, živi in bo živela. Ob nenadnem srečanju garaških karlovških poštenjakov s to živo igrivo lepoto vzplamti v njih neznano plemenito čustvo, ki imajo zanj vse dispozicije, nimajo pa spričo svoje trde usode priložnosti, da bi jih moglo stalno plemenititi. Tudi prvorojenec Vid se ni mogel dalje šolati in se je moral vrniti k trdi zemlji. Zato je njegova trajna zveza s konteso nemogoča. Očarljiva kontesa pripada kljub lastnemu hotenju, da bi zaživela z Vidom, tistemu svetu, kjer tedaj pri nas edinole more uspevati — tuji aristokraciji.

Karlovec, na dnu hribovitega lijaka, oprt ob skalo, da ga noben vihar ne zdrobi, predstavlja s svojim zdravim, kakor šumeči potok čistim rodom tipično jedro slovenstva, ki ga Tavčar vidi samo v samobitnem garaškem kmetu, neoskrunjenem od tuje civilizacije. Avtorjev problem je podoben Mencingerjevemu (prim. Mencingerjevo študijo »Kmet in narodnost«, ki je izšla trinajst let poprej v Novicah 1866): kako plemenititi kmeta s kulturo in poglobljati njegovo zavest, ne da se pri tem oskruni s pogubno tujo civilizacijo. Kako ta civilizacija razkraja kmečko samobitnost, je Tavčar plastično prikazal skoraj štiri desetletja kasneje v noveli »Cvetje v jeseni« z oholim, nečimrnim Karetom, ki obeša na svoje zvozeno kmetstvo nepristni blesk meščanstva. Že v noveli »V Karlovcu« in še prej pa je ugotovil, da ohranja pristno kmetstvo samo nenehno delo, brezdelje pa ga razkraja v postopaški polproletarij (vaški »lumpenproletariat«), ki je v svojem polovičarstvu sposoben vsakršnih nepoštenosti in je v polni meri podvržen prostaštvu. Da ogroža kmečko trdnost še kaj drugega kot pomanjkanje npravstvene hrbtenice, tega Tavčar do sive starosti ni uvidel ali si ni priznal. Od tod njegovo kasnejše utopično reševanje v polnokrvno kmečko zdravje pred meščansko npravstveno razkrojenostjo. Od tod njegovo kasnejše prepričanje, ki korenini že v tem času, da je velike, pristne ljubezni sposoben samo prvobitni kmečki človek. In Tavčarju pomeni ljubezen isto kot plemenitost.

Razumljivo, da postopaškemu polproletariatu visoških revolverjev odreka spričo njihovega prostaštva vsakršno sposobnost plemenitejšega doživetja — od tod njih pohlep da zaslužnijo, ponižajo konteso Ano, da bi oskrunili to čudovito poetično bitje.

Spopad med plemenitim kmetstvom in prostaškim polproletariatom je črno-bel, prikazan tudi kompozicijsko v dveh zaporedoma se menjajočih, nezdržljivih, le v končni smrti dotikajočih se ploskvah. Tako je Tavčar v tistem času dejansko afirmiral našega kmeta kot neuničljivo postojanko slovenstva pred nemško penetracijo. Hkrati pa je tako dejansko prezrl kvalitete proletarca, ker je bila internacionalna solidarnost takratnega borbenege proletariata v ópreki z njegovim nacionalizmom.

Pri Prežihu se ta problem zamota, rešuje pa ga Prežihovemu času ustrezajoča naprednejša osveščenost.

(Konec prihodnjič)

Anton Bajec

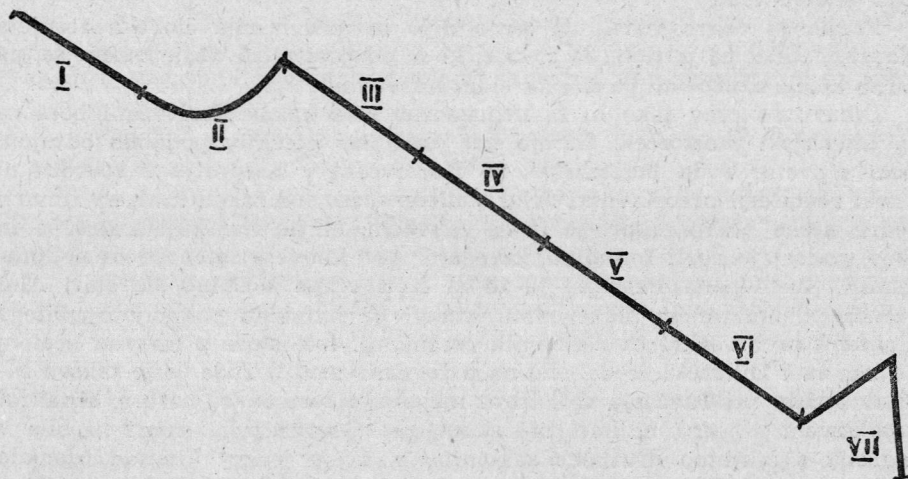
KAKŠEN BI BIL IDEALNI SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK

Ob Slovenskem pravopisu človek nehote s trpkostjo pomisli, kako preprost bi bil lahko naš knjižni jezik, če ga ne bi težilo breme tradicije. Štiristo let pisanja prav gotovo pomeni za narodno življenje neskončno veliko, vendar prinaša s seboj zaplete, lastne vsakemu zgodovinskemu pravopisu. S tem mislim težave, nastale v zgodovinskem razvoju govornega jezika, n. pr. moderno vokalno redukcijo, to je pešanje in nemitev kratko poudarjenih in nepoudarjenih *i* in *u*, pa tudi prehod velarnega *l* v dvoustnični *lj*, zlasti pa številne nepravilne posege slovničarjev, zgledujočih se po drugih slovanskih jezikih, posebno po stari cerkveni slovanščini. Zapeljani od panonske teorije so pomaknili osnovo knjižnega jezika za sedemsto let nazaj, seveda nedosledno, tako da so mešali slovenske elemente s tujimi. Saj jim ne zamerimo, če so v boju za obstanek v časih najhujšega nemškega pritiska s posebnim poudarkom kazali na častitljivo starost slovenskega knjižnega jezika, češ saj se mirno lahko postavi ob stran nemškemu, vendar se nam to šopirjenje s pavjim perjem bridko otepa, saj smo s tem naše pisanje neznosno zapletli.

Vzemimo, da bi Slovenci na današnji visoki kulturni ravni še ne imeli knjižnega jezika. Seveda je taka domneva nespametna, saj bi se brez njega ne mogli povzpeti tako visoko, pa vseeno postavimo, da je tako. Kako bi neki začel Trubar dvajsetega stoletja? Katero narečje bi izbral za osnovo pismenemu jeziku? Njegova naloga bi bila danes brez primere težja kakor pred štiristo leti, ko še ni bilo razločka med preprosto in omikano govorico, ko je bil ves narod pravzaprav le sam kmet. (Seveda je to gola predpostavka, saj bi bil današnji ljudski govor brez vplivanja knjižnega jezika zelo drugačen, dosti siromašnejši). Mislimo si torej, da je ta moderni Trubar jezikovni genij, ki pozna zgodovino jezika in vsa poglobljena narečja. Kako bi zasnoval in skrojil naše pisanje? Verjetno bi se mu govornjeni jezik današnjih osrednjih narečij ne zdel ne dovolj razumljiv ne dovolj čeden. Ali naj bi vzel gorenjščino? Glagolski tip *misəlt, misləm, sem mislu, sem misəlna, smo misləl* se roga vsakemu slovničarskemu pojmovanju obrazil in vsakemu paradigmaticiranju. Ta nemogoča vokalna redukcija bi ga nujno pripeljala do tega, da bi se razgledal po na-

POL STOLETJA NARAZEN

Prežihova novela se krajevno in časovno ne dá tako točno fiksirati, njena realističnost še ni potrjena z nikakršnimi dognanimi modeli, nasprotno pa imamo dokaze, da je urednik Ferdo Kozak samolastno, proti avtorjevi volji odstranil mitološko poezijo, ki realizmu ne bi bila v prid. Kljub temu je vsa novela tako prepojena s težko arhaično patino, da vzbuja bolj videz pravljíčnega ljudskega izročila kot pa realne družbene stvarnosti.

V nasprotju s tem je novela zgrajena kot majhna moderna tragedija. Časovno ni omejena, kot je omejena Tavčarjeva, na en sam razburljiv dogodek v določenem revolucijskem letu. Čeprav nas tudi tu avtor v prvem poglavju seznanja z nerodovitno kmetijo in z žilavim rodom garaških samorastnikov — Dihurjev, se v istem poglavju sproži dramatična napetost s pretresljivim orisom Dihurjevega detinstva, ki se spričo delodajalčeve in očetove okrutnosti zaključi z Dihurčkovo božjastnostjo. Vseh nadaljnjih šest poglavij prikazuje rastočo tragiko tega življenja od poroke do smrti. Kot prekletstvo visi nad garaško družino usodnost pošastnih požiravnikov, ki ji nenehno odjedajo zemljo in kruh. Spopad Dihurjeve družine s to živo materijo ni zgolj dramatičen, marveč je hkrati grozoten in zavzema neke čudne nenaravne dimenzije. Slutiti dá grozo kasnejših spopadov s fašizmom in njegovo živo delujočo mehanicistično brezdušnost. Dá pa slutiti še nekaj več.

Padajoče intonirani brezupni boj za goli kruh se samo proti koncu drugega poglavja rahlo dvigne v upanje: da se utegne zadolžena bajta ob dobri sreči s prekomernim garanjem rešiti tako, da bi se k neplodni močvirni zemlji morda dala dokupiti kakšna plodna, suha njiva. Od tod naprej pa se vsako novo poglavje kakor plaz usodno ruši v končno katastrofo: v tretjem poglavju uniči po nesreči Dihurček mlajšemu bratcu oko, kar pa je za družino manj usodno kakor smrt vola, ki ga gospodar »strga« s priganjaškim pretepanjem; v četrtem poglavju nečloveško zgarana Dihurka spovije in umre; peto poglavje sicer ne prinaša nič tako usodnega, riše pa drobne bolečine osirotelega zapuščenega doma; v šestem poglavju Dihur okrutno kaznuje sinova, ki sta kradla

pri bogatem botru tako poželeni krompir; v zadnjem poglavju. Dihurji v spopadu z novim požiravnikom že skoraj zmagajo — zaviralni moment, ki ga Tavčar nima — očetova strahotna smrt pa izpodbije vsak napor, da bi si osiroteli Dihurčki mogli pridržati svojo zemljo. Tuja roka razdere Dihurjevo gnezdo ter požene sirote po službah. Z Dihurjevino se okoristi bogati sosed.

Razen dveh zavor dejanje torej nenehno drvi v katastrofo in se zaključí z ironičnim hiatom: pošastna materija je premagala do skrajnosti krčeviti človeški napor. Kaznovani so nedolžni, pohlepnež je nagrajen!

Kot da je to pregrenki odgovor** Tavčarjevi optimistični veri v neuničljivost slovenskega kmeta, kmeta, katerega samostojnost vzdržuje njegova etična delovna sila!

Prežih je dobro vedel, da samo delo in aktivizacija človeka rešujeta v človeka, vedel pa je tudi, da so sile, ki so od posamične volje močnejše, pa najsi so to sile družbe ali pa sile na videz mrtve materije.

Dihurji se prav tako in še neprimerno teže kakor Karlovčani bore za svoj življenjski prostorček. Garajo kot družinski kolektiv podobno odtujeni ostalemu svetu. Toda medtem ko so Karlovčani v nasprotju s sovražnimi vaškimi revolverji predstavniki neke statične družbene zakonitosti, so Dihurji v jedru njeno pravo nasprotje in se zakonom, ki jih narekujejo družba in cerkev, podrejajo zgolj formalno, zavedajoč se njihove krivičnosti in neupravičenosti. Svetovnonazorsko pa je že za Karlovčane značilno, da stari Aleš še brska po umazanem molitveniku, sinovi pa izzivalno pokopljejo ubitega brata sami brez vsakršnih cerkvenih ceremonij. Isto store z mrtvim očetom na tihem tudi Dihurčki, le da celó na nežegnani zemlji. Toda če je takšen zaključek zgodbe pri Tavčarju tudi odraz njegovega svetovnega nazora, ki takrat s katolištvom v jedru ni imel nič skupnega, njegova religioznost ni bila v nesoglasju s takratno družbeno zakonitostjo, ki jo je kot liberalec domala v celoti priznaval. Zato izzveni pojav vojaštva in legalno kaznovanje uporništvá v epilogu povsem naravno, neprisiljeno in harmonično.

Drugače pri Prežihu. Pokop Dihurčkov učinkuje kot upor proti družbi in vzbudi v neosveščeni, tedaj že mrtvi vladajoči zakonitosti slepo podrejeni čredi prepričljiv poplah. Bolj kratko in bolj učinkovito ni moč prikazati tragične dvojnosti ljudi, kot jo je Prežih v enem samem stavku: na eni strani samorastli Dihurji, ki sami pokopljejo očeta, kot so se sami borili in trpeli, na drugi topa soseska, ki zija v to njihovo nezaslišanost in zakrknjenost. Prežih pravi samo: »Potem si je vsak zaporedoma ogledal vse mlade Dihurje, ki so se kakor sence potikali po kotih in izpod čela sršeli v zijave obraze.« Jasno, da se je v teh mladih samorastnikih kuhal ogenj, ki bo nekoč izbruhnil v pravo revolucijo. Revolucija pa je etična nujnost vseh samorastniških osveščencev, ki trgajo mrtve zakone.

Tavčar, ki je pričel ustvarjati v času, ko se je pri nas kapitalistična družbena zakonitost komaj pričela uveljavljati, je njeno protislovnost že začutil, ni pa iskal njenih gospodarskih korenin. Zato je iskal vzroke za diferenciacijo na kmetih le v morali in ni še občutil etične sile revolucionarnega vrenja. Obsodil ga je kot sebično, neosveščeno revolto.

Treba pa je koj pripomniti, da je tu izraz *obsodil* prehud. Veljal bi za citirani publicistični članek, ne pa za novelo, ki mu je prikipela iz jedra.

V jedru pa Tavčar ni bil ne politik ne fanatik, marveč umetnik. Oblikovanje mu je bila igra; zahtevala je globokega razumevanja in širokega pogleda,

** Prežih je Tavčarjevo novelo prav gotovo poznal iz Povesti II. 1897, morda pa tudi iz Prijateljeve izdaje v Zbranih spisih II. 1929, ko je bil še v domovini.

daleč nad prostor in čas, ki ga je tesnil. Kot ustvarjalec je bil sposoben preboleti svoj jaz in se dvigniti nad celoto. Od tod njegov vsečloveški humor, ki tako blagodejno plemeniti tudi novelo V Karlovcu in ji v večji meri daje čar kakor marsikateremu tudi kasnejšemu delu. Naj navedem zaradi pomanjkanja časa za vzgled samo dve komparaciji:

Starega Karlovčana med drugim karakterizira takole: »In kadar se je razjaril, naredila se mu je na tankem nosu rdeča lisa, da se mu je lesketal ta nos iz velega obraza kakor iskrica.« — »Revolucionarstvo« Jakoba izpod Tabra pa takole prikaže: »Bodeš videl, da te udarim!« togotil se je Jakob, in velikanski nos se mu je kakor kres, zapaljen na gori, zasvetil od same jeze.«

Primera Aleševega nosu z iskrico je nežna, kakor avtor z vso ljubeznijo visi na tem starčku. Topega in zapitega Jakoba ne ceni, zato ga lahko karikira s takšno hiperbolično primerom. Čeprav pa je v drugi primeri več ironije in manj toplega humorja, ga je vendarle še toliko, da prostaščino te figure z vse-razumevajočo dobroto požlahtnjuje.

Podobno je tudi ostala najbolj drastična in najbolj svojska Tavčarjeva metaforika močno konkretna, domiselna, pretirana in prav zato polna humorja. — Tako se torej ta svojski Tavčarjev humor skoraj do neprepričljive suverenosti poigrava s človeškimi figuricami, hkrati pa jih ožarja s toploto osveščnosti, ki bedarijo in zlobo razume in vse oprošča.

Podobne metaforike ne manjka tudi Prežihu, ki je po srčni toplini Tavčarju zelo soroden. To dokazuje tudi z zbirko »Samorastniki« (prim. zlasti »Pot na klop«), kamor pa je na prvo mesto sprejel tu obravnavano novelo. Prav tu pa se je Prežihov humor mogel bolj malo uveljaviti. Družbena krivica, ki je razdrila Dihurjevo gnezdo in grozila, da si prilasti vso slovensko krpo in vse krpé drobnih narodov in ljudi, ga je v tistem najbolj kritičnem času pregloboko prizadela, da bi mogel z občečloveško prizanesljivostjo omiliti tolikšno zlobo in nasilje. Iz Prežiha bruha nenehen protest, in ker je umetnik, ga poživlja v podobah in v ironiji.

Tu se ne kaže več Tavčarjev mir, ki gradi značaje ploskovito v bele in črne — plemeniti Karlovčani : prostaški Visočani — in te ploskve, kot smo videli pri analizi zgradbe, skoraj simetrično načrtno zamenjava. Za takšno urejeno, jasno zgradbo je potreben nepremičen, trden temelj, Prežihov čas pa trdne nepremičnosti več ne pozna: vse se giblje, vse se nenehno maje in sprevrča, ne samo človek, marveč tudi tla pod njim.

Prevrat sredi stoletja, ki mu pripadata Tavčarjevo in Prežihovo življenje — mislim prevrat, ki je zarezal prepad med XIX. in XX. stoletje — je odkril nove zakonitosti, ki so postavile staro statiko na glavo.

Tavčarjev človek je izoliran, suveren, povsod odloča sam, vse drugo kot on je nevažno; Prežihov je le drobec v materiji, čeprav se ji ves upira in se hoče izviti njeni oblasti. Mogočna je dramatičnost tega spopada. Materija ni več mrtva, personificirana je v grozljivo pošast: »Požiravniki so se predstavljali po vsem polju. Včasih je tak požeruh deloval na enem mestu nekaj let, posrkal vase vso rušo s svojimi požrešnimi čeljustmi, potem se je pa potuhnil pod zemljo in se nenadoma pojavil kje na drugem koncu in znova začel svoje razdejanje. Včasih je nemu takemu potuhnjenju sledilo več novih požeruhov. Temu so Dihurji rekali: »Požiravnik se je rodil!« Dihurjevi so se borili rod za rodod z lakotno, rdečo zemljo, tešili njen glad z znojem, parali ji nedrja, razbijali grude njenega čela, odpirali žile njenega osrčja in mašili žrela požiravnikov z odpadki, prhovino in kamenjem. Vse zastonj! Zemlja je ostala

vedno enako *nenasitna* in *požrešna*, hlastno je *goltala* gnoj in ga brez sledu *posrkavala* kakor znoj njihovih rok in čel. Zdelo se je, da se njene lakotne ilovnate *čeljusti požrešno stegajo* po samem Dihurjevem rodu, *srkajo* za njegovim mozgom in za njegovo krvjo, zakaj rod za rodom je postajal bolj krmežljav.« (Podčrtala M. B.) Te poosebitve se v nadaljnjem spopadu ponavljajo, avtor ni bil dovolj iznajdljiv, da bi se stopnjeval.

V ljudi pa je prodrl z globoko pronicljivostjo modernega človeka in jih podal v vsej protislovni plastičnosti. Tu ni več Tavčarjeve črno-bele ploskovitosti; ne samo Dihurji, tudi soseska vsebuje kljub neosveščenosti poleg prostastva nekaj prvin plemenitosti. Nadvse plastično podan pa je Dihur. Njegova delovna strast se sprevrča v zagrizeno, kruto togost, ki vse uničuje, kar najhuje ljubi. Ta ljubezen je zakrknjena v odurni trdi skorji. Ni pa to duša, ki bi bila manj sposobna dojemati ljubezen in lepoto kakor karlovška.

Naglici današnjega časa odlično ustreza zgoščenost dramatičnega podajanja, ki za opisnost ne utegne tratiti besed. Ko Dihurju žena umre, se ta nenehni garač ne more lotiti niti najnujnejšega dela. To prizadetost označi Prežih z enim samim skopim stavkom: »Ko so jo nesli pogrebci čez polje, je še vedno tičal merjasec v brazdi nezorane ‚bradavice‘.«

Tudi Tavčar nima nobenega stavka, nobene besede odveč, njegova pri-poved, ki se nikjer ne prehiteva do alogičnosti, kar bi se dalo dokazati tu pa tam Prežihu, pa povsem ustreza lagodnosti njegovega neživčnega časa.

Nobene čarobne kontese ni treba, da se vzbudi v Dihurju hrepenenje, le košček tišine in miru: »Medtem ko so otroci strmeli v daljno obzorje, se je Dihur zamaknil v razprostrto pliberško dobravo. Žitne barve, ki so se prelivale med osmojenimi borovimi gozdovi in se topile v soparo, so ga popolnoma osvojile, da je obležal nepremično na trati. Tedaj so otroci utihali in tudi oni zrl v pravljjično daljino prečudne, njim nepoznane dežele. Vsa širna dobrava je blestela v zorečem žitu ali ajdovem cvetu. Bila je kakor potica, ki zapeljivo dehti in se smehlja.«

V tej poeziji se za te reveže pač pričinja brezčasna pravljica. Resnica njihovega in Prežihovega časa pa je okrutna in tak je tudi njen slog.

Primer, kako se kaže duh časa v umiranju, kot ga doživlja Tavčar in kot ga doživlja Prežih (oba prikazujeta zadnje muke družinskega poglavarja):

Tavčar: »Starec pa je sedel na rušini, z rokama si je tolkel glavo in verjeti ni hotel, da je resnica, kar je bil ravno doživel. Napósled pa so mu stopile oči izpod čela in neprestano je zrl na mrtvega sina, na njega kri in roje muh, ki so se pasle okrog njega.

‚Moj Bog, ubili so ga! Ubili so ga!‘ je godrnjal in poskušal vstati — ali vstati ni mogel. V glavi so mu vreli možgani — toda noge so bile brez moči!

Končno so prišli sinovi domov.

‚Vida so ubili!‘ jim je zastokal s čudnim glasom nasproti — a potem objeli sta tudi njega tema in nezavest.«

Tavčarjev oris je miren, skoraj zolajevsko deskriptiven, čeprav si prizadeva, da bi dramatiziral situacijo. Starec, ki se iz obupa tolče po glavi, ki mu stopajo izpod čela oči in mu vro možgani, lahko pretrese s silovito grozo. Tavčar bi bil to rad dosegel, toda indiferentni nedovršniki (»je sedel«, »neprestano je zrl«, »je godrnjal«) ubijajo razgibanost in dosejajo nasprotno. Umirajoči starec učinkuje brezmočno in ugaša kakor izgorel plamenček.

Prežih: »Ko pa je okence iz daljave naznanilo jutrnjo zarjo, so Dihurja zopet napadli krči. Moral je trpeti neznosne muke v črevesih, zakaj v nezavesti

se je neprestano grabil za kilo, kakor bi hotel potlačiti čreva v trebuh. ... Najprej so očeta naparali, kakor so videli pri materi. Z veliko muko sta Neč in Pungra spravila za hlače očetovo kilo, ki jo je Dihur v smrtne boju razgrebel, da so uhajala čreva iz nje in se je razširjal neznošen smrad po sobi.«

Prežihov oris je prvi hip odvraten. Vzbuja le stud, strahoto. Ko pa premagamo čutni odpor, se odkrije naturalističnost kot edino učinkovito sredstvo; samo tako je moč izraziti ves gnev nad absurdnostjo usode, da do dna izmaliči najvišje človekovo dostojanstvo — hotenje. Takšna odurnost, ki je preostudna, da bi mogla biti še groteskna — tu ne more biti niti trohice smešnosti več — izraža samo še brezmejno gorje.

Z drugim sredstvom, s stilizacijo skuša Prežih potencirati okrutnost narave — materije in okrutnost človeka — žrtve in izraza te materije: Tri dni se je pobežli Dihurček skrival na podstrešju v strahu pred očetovo togotno jezo, tri dni ga je skrivala mati, potem ko ga je opazila. Trikrat je Dihur zaman prosil za podporo, ki jo je kmetijska družba dajala bogatinom. Tri dni in tri noči sta pretepena Dihurčka tičala v pečevju, da so se jima zacelile rane. Tri dni ni bilo znamenja, ali se bo vdal požiravnik ali Dihurji. — Dihurja je uničevala moča, svaka Sušnika na drugi strani hriba suša. V stiski sta drug drugemu enako pomagala, kar avtor prikazuje simetrično s skoraj enakimi besedami. Enaka simetrija se pojavlja ob nočnem delu Dihurja in Dihurke, ki hočeta drug drugega s prekomernim garaštvom ukaniti. — S takšno stilizacijo pa je okrutnost časa rahlo pomaknjena v pravljično brezčasnost, zato izgublja na ostrini. A takšna pravljičnost je le rahel stilni element v tem Prežihovem delu. Pravljičnost je statična, osebe v njej so črno-bele in njih značaji se ne razvijajo. Zlo, ki je v njih, je takšne vrste, kakor grozi iz požiravnikov. Dihurji pa so dinamični in se spopadajo ne le s to živo materijo, ne le s sosesko, marveč tudi med seboj in drug drugega uničujejo, čeprav se hkrati pretresljivo ljubijo. Kdo je tega kriv? Samo soseska, ki dopušča njih nadčloveško delo in trpljenje? Mar ne predvsem požiravniki, ki jim uničujejo plodove in onemogočajo obstanek? Izkáže se, da je posamezen požiravnik premagljiv, celota, ki kakor krater bruha zdaj tu, zdaj tam, pa je neuničljiva. Kakor zlo.

Pedaljnosežno bi bilo ugibati, če je Prežih zavestno upodobil fašizem kot konkretizacijo takšnega zla, vsekakor pa je zlo kot tako istovetil z nekimi silami materije in s tem nakazal nov pogled na življenje, ki se od Tavčarjevega bistveno razlikuje.

Pri Tavčarju človek neodvisno od materije sam suvereno odloča o svoji usodi. Tudi Karlovčani se med seboj spopadajo, toda njih jedro se pri tem ne razkraja. Nasprotno, ojačuje se, kar pride do izraza v stilizaciji: »Toda napósled se je raz peč oglasil sam stari Aleš, ne mèneč se za gostovo navzočnost.

„Čemu bi se ženil! Tako ni pri hiši ni snage ni redú.“

To zdihovanje merilo je sploh na vse sinove. In takoj je prišel tudi odgovor.

„Jaz se ne bodem“, odgovori Vid, najstarejši, „jaz ne, sem prestar!“

„Jaz tudi ne“, hitro pristavi Urban, za Vidom najstarejši, „nisem najstarejši. Najstarejši, najpametnejši! Ta naj se!“

„In čemu bi se jaz“, dejal je Tomaž, ki je bil mlajši od Urbana, „čemu naj bi se jaz, če se vidva nočeta!“

„Jaz se pa tudi nočem“, je končno rekel Urh, najmlajši, „premlad sem še, oče!“

Ali oča na peči je zopet umolknil in si vzdihovaje popravljaj zglavje svojega trdega ležišča.« — In čez nekaj časa se ta dialog po istem vrstnem redu ponovi. Enako je uglašeno tudi mnenje karlovških sinov o pogubnosti ženske, po prihodu kontese Ane pa je enako uglašena njihova soglasna odločitev za ženitev. Tu je treba opozoriti na ritem njihovega govora, ki zveni kakor starodaven koral. — S takšno stilizacijo, ki ne vsebuje prav čisto nič pravljičnega, pa Tavčar doseže nasprotno od Prežiha: s tem uglesi enotno zavest Karlovčanov in omili razpoloženje.

S Tavčarjevim poudarkom ubranega kolektiva raste harmoničnost. S Prežihovim razkrojem kolektiva zazija disonanca.

Zaključek naše skope analize*** bi lahko povzel naslednje:

Tavčar je svojo novelo ustvarjal v času, ko je pri nas kapitalistična družbena ureditev komaj prevladala in se pričela razkrajati. V protislovju z rastočo pritlikavostjo dobe je snovala njegova fantazija veliko dogajanje, ki se je v skladu s časom in liberalistično zavestjo avtorja zdrobilo v neznatnost. —

Prežih je svojo novelo ustvarjal v času najhujšega spopadanja med kapitalističnimi in socialističnimi silami. Drobno dogajanje v prikazani noveli je v skladu s časom in komunistično zavestjo avtorja zraslo v silovite razsežnosti.

Oba se borita za humanistične vrednote, ki se — vsaj nekatere — v kmečkih družinah, kakršni prikazujeta kot tipično slovenski, ne morejo za stalno uveljaviti. Tavčarjeva družina je enovita in zgrajena po klasičnih principih idealno pojmovanega človeka in človeštva: delavna, poštena, pravična, dobra, sposobna čiste ljubezni in doživljanja lepote. Le da za to lepoto nima sredstev, da bi si jo trajno ohranila, ne glede na prostaštvo sovražnih sil, ki to onemogočijo. — Prežihova družina je kljub skupnemu prizadevanju notranje raztrgana. Zaradi pretiranosti ali nesoglasij v pojmovanju delovne zmogljivosti, poštenosti, pravičnosti, dobrote pride pri njej do notranjih spopadov, do medsebojnega razkrajanja in končno do razkroja. Ta razkroj je tako boleč, da ne more biti podan drugače kakor z najbrutalnejšimi sredstvi.

V polstoletnem času, ki razmejuje obe noveli, se je odnos do humanističnih vrednot relativiziral, ker se je ves odnos do sveta in do življenja bistveno premaknil.

Tavčar gleda na realnost z očmi klasičnega idealista, Prežih z očmi modernega dialektičnega materialista.

Tavčarju je center človek, izločen iz materije, Prežihu človek, spojen z njo in hkrati v boju z njo.

Tavčar doživlja življenjsko zakonitost statično, Prežih dinamično.

Tavčar dojema življenjsko protislovnost dvopolno, Prežih plastično.

Tavčarjevi noveli je omogočena izkristalizirana klasična simetrija, Prežihova je zunaj stiliziranih mest amorfná.

Tavčarjeva kompozicija je sredotežna, Prežihova sredobežna.

Tavčarjeva se razvija in zaključi harmonično, Prežihova disharmonično.

Tavčarjeva je enotno zaokrožena, Prežihova razbita.

Tavčar pomirja protislovja s humorjem, Prežih obtožuje z ironijo.

Novela V Karlovcu pa je prav tako kakor novela Boj na požiravniku umetniški izraz hotenj različnih dob in dveh različnih samorastlih ustvarjalcev.

*** Ta študija je časovno utesnjen referat, prebran 2. X. 1960 v Piranu.